

Andrij Kryżaniwskij
(Ukraina)

PROPAGANDA ROLI KIJOWA JAKO CENTRUM RELIGIJNEGO NA MONETACH WŁODZIMIERZA OLGIERDOWICZA W II POŁ. XIV W.

W 1362 r. po zwycięstwie nad Złotą Ordą Olgierd ustanowił na kijowskim tronie swego syna Włodzimierza, który przez 31 lat rządził skutecznie tym udzielnym księstwem. Włodzimierz Olgierdowicz bił własne monety. Mennica kijowska za jego rządów była czynna mniej więcej od końca lat 60. XIV w. do 1393 r. Pierwszą próbą emisji były monety naśladowujące monety tatarskie.

Pierwszym typem monet, bitych w mennicy kijowskiej, były proste naśladowania monet złotoordyjskich. Za wzór wzięto monety chana Dżani-bega z mennicy Giulistan na Wołdze. Zamiast liter arabskich, których zresztą nie można było odczytać, wyryto proste pałeczki, jakie widać na awersie i rewersie monety. Oprócz liter wyryto także charakterystyczną tatarską „plecionkę” (na lewym zdjęciu w dołu). Również inne księstwa byłej Rusi Kijowskiej na początkach własnej emisji nanosiły w polu monet „plecionkę”, co rozumieniu rządzących księstwami oznaczało atrybuty władzy. Podobne motywy wyjaśniają wykorzystanie „plecionki” na monetach litewskich¹.

Monety naśladowujące monety tatarskie, średnica 13 mm

Niektórzy badacze uważają nawet, że takie naśladownictwa bito w Kijowie jeszcze do czasów Włodzimierza Olgierdowicza².

Następne typy monet kijowskich wyróżniają się znakiem charakterystycznym – godłem, który przypomina niewielką bazylikę z ostrym dachem, zwieńczonym krzyżem. Krzyż większych rozmiarów umieszczono również i we wnętrze bazyliki (fot. obok).

Taki wizerunek monety nie ma analogii wśród monet innych emitentów Europy Wschodniej, zaś wyobrażenie

1 Kozubowski G., *Monety księstwa Kijowskiego w XIV w.* // „Wiadomości Numizmatyczne”, R. XXXVIII, 1994. z. 3-4 (149-150), s. 121.

2 Климовський С., *Київські монети Володимира Ольгердовича: пріоритет чи економіка?*, с. 358.

kościół jest zwykłą rzeczą, na przykład w ikonografii denarów centralno- i zachodnio-europejskich, dlatego ten nowy kształt monet kijowskich, w porównaniu ze wspomnianą emitacją złotoordyskich monet, jest jaskrawym świadectwem wpływów numizmatyki europejskiej.

Co ciekawsze taki stempel jednej strony monet kijowskich zachował się do 1393 r. – końcowej daty rządów Włodzimierza Olgierdowicza. Przy czym inna strona tych monet, na której wyryto imię księcia i którą z tego powodu możemy uważać za awers, zmieniała się. Wówczas stroną monet z owym znakiem charakterystycznym możemy uważać za rewers, a sam znak za godło księstwa kijowskiego lub godło jego miasta stołecznego.

Awers wykonano w różnych wariantach. Na większości monet Włodzimierza Olgierdowicza wyryto jego imię „Wolodymyr” na otoku monety. Tę legendę wykonano bardzo niezgrabnie, z wieloma omyłkami w imieniu księcia, przy czym z reguły nie spotykamy całego imienia „Wolodymyr”, tylko jego fragmenty ВОЛОИ, ВЛОДИ, ВОЛОМИРО, ВИЛИРИ, ВРОННН, ННОЛІРО, ВНЛІРН. Na jedną monetę z napisem prawidłowym przypada ponad 10 odmian stemplowych z omyłkami.

Dużą ilość odmian monet Włodzimierza Olgierdowicza wyjaśnić można prymitywną techniką menniczą. Do stempli w mennicy kijowskiej wykorzystywano spiż – metal miękki, gdy na przykład w mennicy lwowskiej do tych celów używano wyłącznie żelaza.

Inną różnicą było to, że nie posługiwano się puncami z literami, a próbowano wyryć całe imię księcia na krążku stemplowym. Stąd częste błędy w legendzie, krótki wiek stempli i potrzeba ich częstej wymiany.

Na pierwszych monetach tego typu w centrum monety, pod legendą z imieniem księcia, widzimy tatarską „plecionkę”. Na innych monetach w centrum krążka wyryto fragmenty liter IC lub IS, co niektórzy badacze uważają za stylizowane „K” – miejsce emisji, czyli Kijów³.

Jeszcze na innych monetach tego typu (z imieniem księcia) – widzimy w centrum pod legendą krzyż.

Badacz kijowski Georgij Kozubowski proponuje następującą

Monety Włodzimierza Olgierdowicza z „plecionką” tatarską na awersie z kolekcji Igora Jakowelisa, średnica 12-14 mm

3 Котляр М., *Псевдочернігівські монети XIVст.* // Історичні джерела та їх використання, Київ 1971, № 6, с. 186.

Monety Włodzimierza Olgierdowicza z literami „IS” na awersie z kolekcji Igora Jakowelisa, średnica 12-14 mm

chronologię bicia różnych odmian monet Włodzimierza Olgierdowicza z imieniem księcia: najpierw monety z „plecionką”, potem z literami IS i w końcu z krzyżykiem w centrum awersu⁴.

Na monetach Włodzimierza Olgierdowicza innego typu zamiast imienia księcia na awersie wyryto legendę „БЕ ПОСОБИ”, co może oznaczać „Боже пособи / Pomóż Boże”/, lub „Богородице пособи / Pomóż Bogarodzico”. Natomiast na rewersie nadal pozostaje ten sam znak – godło.

Co może oznaczać ten znak? Badacze monet kijowskich już wcześniej zakładali że właśnie w ten sposób Włodzimierz Olgierdowicz chciał podkreślić rolę Kijowa jako centrum religijnego wszystkich prawosławnych na Rusi. Wówczas nasuwa się inne pytanie – dlaczego trzeba było tak czynić, skoro Kijów od wielu wieków naprawdę pełnił taką rolę?

Okazuje się że tak nie zawsze było. W 1300 roku metropolita kijowski Maksim nagle wyjechał z Kijowa na północ, do Włodzimierza na Kłaźmie, a w kolejnych dziesięcioleciach siedzibę metropolitów przeniesiono do Moskwy.

Metropolita formalnie podał, że przyczyną wyjazdu była ucieczka przed rabunkami mongolskimi. W rzeczywistości sprawa była bardziej skomplikowana. Imperium Bizantyńskie od lat stawało się coraz bardziej zagrożone ze strony młodej formacji państwowej Seldżuków, które prawie już od 200 lat zawładnęły częścią Azji Mniejszej. W poszukiwaniach sojusznika w niedalekiej, ich zdaniem, walce z Turcją, Bizancjum zwróciło wzrok na Złotą Orde. Metropolita kijowski został zmuszony do wyjazdu z Kijowa przez imperatora i patriarchę konstantynopolskiego, który chciał za jego pośrednictwem pozyskać w Mongołach sprzymierzeńców, a zapewne i zorganizować wyprawę wojenną Złotej Ordy przeciw Turcji⁵.

Księstwa Włodzimiersko-Suzdalskie, a później i Moskiewskie, to były kraje ściśle

4 Козубовский Г., *Находки монет XIV-XV ст. на территории Киева*, Киев 1971.

5 Речкалов А. *Русь, Путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы*, Киев 2009.

Monety Włodzimierza Olgierdowicza z krzyżykiem na awersie z książki Dmitrija Huleckiego „Russkije monety 1353-1533”, średnica 12-14 mm

Moneta Włodzimierza Olgierdowicza z legendą „БЕ ПОСОБИ” na awersie, średnica 13,5 mm

kontrolowane przez administrację złotoordyjską, a książęta tych udzielných księstw zarządzili swymi ziemiami wyłącznie za przyzwolenia chanów Złotej Ordy, dlatego ciągle jeździli „na pokłon” do Saraju. Właśnie ten bezpośredni kontakt książąt włodzimierskich, a potem moskiewskich z chanem tatarskim wchodził tutaj w grę.

Ten krok wywołał duży rezonans na terenach byłej Rusi Kijowskiej. Pretekst opuszczenia katedry, podany oficjalnie przez metropolitę jako zagrożenie dla jego życia, nie był zrozumiały wśród jego wiernych. Przecież wyjechał wtedy nie do pobliskiego Lwowa, stołecznego miasta państwa Halicko-Wołyńskiego, gdzie byłby całkowicie bezpieczny, a uciekł na północ.

Książ halicko-wołyński Jurij I Lwowiec zareagował natychmiast. Na jego prośbę, nawet na rządanie, patriarcha konstantynopolski w 1303 r. wyświęcił metropolitę halickiego, który stał się *de facto* duchowym liderem prawosławnych na ziemiach dzisiejszej Ukrainy.

W związku z pojawieniem się dwóch metropolitów na Rusi, trzeba było jakoś ich odróżniać, na przykład przy wysyłaniu z Konstantynopola różnych dokumentów, listów, etc., w kancelarii patriarchów pojawiło się zróżnicowane określenia dla hierarchów – metropolita Małej Rusi (w Haliczu) i Wielkiej Rusi (we Włodzimierzu na Kłajmie). W tym przypadku Grecy zastosowali przyjętą w ich państwie praktykę, według której

właśnie Elladę, kolebkę swojej narodowości, czyli ziemie rodzime, nazywano Małą Grecją (*Mikra Hellas*), a rozrzucone po całym Morzu Śródziemnym kolonie greckie – Wielką Grecją (*Megale Hellas*). Podobnie było z Małą i Wielką Armenią, gdyż za Małą Armenią uważano Armenię na Kaukazie, a za Wielką diasporę.

W odniesieniu do Rusi metropolita halicki został nazwany *Mikra Rossia*, a włodzimierski *Megale Rossia*⁶.

6 Беланюк П., *Некоторые замечания к терминологии украинской истории в английских научных изданиях* // Украинский историк, Киев 1988. № 1-4; Наконечний Є., *Украдене ім'я. Чому русини стали українцями*, Львів, ЛА «Піраміда», 2004

Pieczęć króla Halicko-Wołyńskiego Jerzego I Lwowicza z napisem na awersie „S. Domini. Georgi. Regis. Rusie” i na rewersie „S. Domini. Georgi. Ducis. Ladimerie”. Tą pieczęcią posługiwały się również następni książęta – synowie Lew II i Andrij, oraz ostatni władca Jerzy II Bolesław Trojdenowicz

Określenie *Mikra Rossia*, ale w odniesieniu nie tylko do Rusi Halickiej, także do wszystkich ukraińskich eparchii (biskupstw) metropolii kijowsko-halickiej stosowano w pismach patriarchy konstantynopolskiego aż do 1686 r. – do czasu przejścia metropolii przez patriarchę moskiewskiego⁷. Trzeba zauważyć, że ówczesny metropolita kijowski i halicki Sylwester Kosiw był podporządkowany patriarchatowi konstantynopolskiemu nawet po poddaniu

Ukrainy Moskwie przez Bohdana Chmielnickiego w 1654 roku i dopiero po 34 latach, po śmierci metropolity w 1686 r., prawosławni wierni na Ukrainie zmuszeni byli uznać zwierzchnictwo moskiewskiego patriarchatu. A samo określenie „Małorosja” administracja cara moskiewskiego zaczęła używać już nie tylko w odniesieniu do kanoniczności religijnej terytorium całej dzisiejszej Ukrainy, ale nawet w kategoriach politycznych i geograficznych. Z przyjęciem przez Piotra I nowego imienia „Rosja” dla państwa moskiewskiego określenie „małorosjanin” stało się jakby obowiązkowym w odniesieniu do Rusinów, mieszkańców ziem ukraińskich, w pewnym sensie nawet poniżającym, miało wskazywać na mniejsze znaczenie tej narodowości w porównaniu z „wielkorosjanami” – obywatelami byłego wielkiego księstwa moskiewskiego.

Powróćmy do wieku XIV. W 1349 roku po upadku państwa Halicko-Włodzimierskiego patriarcha konstantynopolski zlikwidował metropolię halicką. Jedynym metropolitą na Rusi pozostał metropolita kijowski, który zresztą w Kijowie nie rezydował, a przebywał na północy.

Po zwycięstwie wojska litewskiego nad Złotą Ordą w 1362 r. olbrzymie terytoria dzisiejszej Ukrainy Centralnej i Białorusi znalazły się pod władzą wielkich książąt litewskich. Sytuacja religijna stała się dla Olgierda nie do przyjęcia. Rozumiał wpływ, jaki miał metropolita na jego prawosławnych poddanych, zwłaszcza kiedy rezydował w Moskwie – w stolicy konkurentów Wielkiego Księstwa Litewskiego we władaniu nowo nabytymi ziemiami. Wielki książę litewski Olgierd w 1352 r., jeszcze za życia metropolity Teognosta, następcy metropolity Maksima, prosił o metropolitę dla swoich poddanych obrządku prawosławnego.

Patriarcha odmówił. Co więcej, na miejsce zmarłego metropolity kijowskiego Teognosta – etnicznego Greka, mianował metropolitą Aleksieja, z pochodzeniem moskowiczyna. Tym samym katedra kijowska nadal pozostawała w zależności od metropolity moskiewskiego, który mianował się metropolitą kijowskim i całej Rusi. To jeszcze bardziej zaostrzyło sytuację. Olgierd nie przyjął Aleksieja. Zakazał nawet wjazdu Aleksieja do Wielkiego Księstwa Litewskiego, a kiedy ten się odważył przyjechać do Kijowa bez pozwolenia Olgierda – uwięził go na jakiś czas.

Polski król Kazimierz Wielki, nowy władca Rusi Halickiej, też prosił patriarchę

⁷ Яковенко Н., *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*, Київ. Критика. 2005; Яковенко Н., *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.* (Волинь і Центральна Україна), Київ 1993.

Wielki książę Litewski Olgierd (rysunek apokryficzny) według książki „Речкалов А. Русь : Путь к Украине. Украинские земли в составе Польши и Литвы. – Киев. 2009”.

konstantynopolskiego o reaktywowanie metropolii prawosławnej na swoich ziemiach. Doszło do tego w 1371 r. – już po śmierci króla. Na katedrę halicką przybył metropolita Antoni. Patriarcha bał się przejścia prawosławnych w Rusi Halickiej na obrządek rzymskokatolicki, dlatego zgodził się na wyświęcenie metropolity. Co więcej, podporządkował mu parafię łucką, turowską, hełmską i włodzimierską – faktycznie znajdujące się na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Natomiast prośby Olgierda nie uwzględnił, ograniczając się jedynie do wysłania mnicha Cypriana ze słynnego rodu bułgarskiego Cymbłaków do uregulowania stosunków między Olgierdem a metropolitą Aleksym.

Cyprian przybył na Litwę i na Ruś w końcu 1372 roku i szybko zaprzyjaźnił się z Olgierdem. Wychodząc z pilnej potrzeby rezydowania metropolity na ziemiach nowo stworzonego państwa litewsko-ruskiego, Olgierd zagroził Konstantynopolowi przejściem jego poddanych na łaciński obrządek, jeśli go nadal będą zmuszać do podporządkowania Moskwie w kwestiach religijnych. W 1375 roku

patriarcha Filofej mianował Cypriana metropolitą, lecz nie kijowskim, a tylko litewskim, z zastrzeżeniem że po śmierci Aleksego zajmie jego katedrę i zjednoczy Litwę i Ruś.

Cyprian natychmiast udał się do Kijowa i formalnie odebrał u metropolity, rezydującego w Moskwie, starą katedrę kijowską. Po jakimś czasie Cyprian wspominał że dzięki jego staraniom w latach 1376-1378 wiele zaniedbanych cerkwi odnowiono („многие мѣста церковная, запустошена давними лѣты”). Cyprian stał się pierwszym od stu lat metropolitą, nominowanym bez sankcji chana.

W 1378 roku Aleksy zmarł, lecz wielki książę moskiewski Dymitr, znany w historii jako Dymitr Doński, nie uznał Cypriana. Patriarcha mianował na miejsce Aleksego nowego metropolitę Pimena, mianując go „metropolitą Kijowskim i wsieja Rusi”, a do Cypriana wysłał nominację na „metropolitę Litewskiego i Małej Rusi”. Pimena Dymitr także nie przyjął. W 1381 roku Cyprian przybył do Moskwy z nadzieją objęcia godności metropolity kijowskiego, lecz wskutek intryg Dymitra po roku powrócił do Kijowa. Dymitr zaś wymógł na patriarsze wyświęcenie swego kandydata Dionizego na metropolitę. Tak oto na Rusi rezydowało czterech metropolitów, łącznie z halickim Antonim.

Powracając z Konstantynopola po wyświęceniu Dionizy, już jako metropolita, przybył w 1384 roku do Kijowa, żeby odsłużyć mszę w Cerkwi świętej Sofii, jak tego wymagała wiekowa tradycja. Włodzimierz Olgierdowicz polecił go aresztować i po roku Dionizy zmarł w więzieniu. W 1389 r. zmarł Pimen, a w 1391 r. Antoni. W 1389 roku zmarł również wielki książę moskiewski Dymitr. Patriarcha nominował Cypriana metropolitą całej Rusi, a sobór konstantynopolski postanowił uznać metropolię kijowską za nierozdzieloną na wszystkie czasy «впередь во все веки».

Cyprian został jedynym metropolitą na Rusi, jak podają ówczesne kroniki «бысть едина митрополия Киев и Галич и вся Русь».

Ten status Cypriana zachował się nawet po 1393 roku, kiedy to Włodzimierz Olgierdowicz był zmuszony opuścić Kijów na polecenie wielkiego księcia litewskiego Witolda. Cyprian jeszcze przez 13 lat, aż do śmierci w 1406 r., rządził skutecznie metropolią kijowską, ciesząc się sympatią i wsparciem Witolda.

Z historii burzliwych dziejów starań władzy litewskiej o katedrę kijowską widać ogromne znaczenie, jakie nadawano miejscu rezydowania metropolity właśnie w Kijowie. Podsumowując wspomniane wydarzenia z ostatniego ćwierćwiecza XIV w. można wywnioskować, że umieszczając rozpatrywany znak na swoich monetach książę kijowski Włodzimierz Olgierdowicz chciał podkreślić nie tylko to, że Kijów jest stolicą duchową całej Rusi, a najważniejsze, że odnowienie statusu miasta odbyło się właśnie za czasów jego rządów. Cyprianowi udało się z pomocą władców litewskich przywrócić w Kijowie ośrodek życia duchowego prawosławnych poddanych Wielkiego Księstwa Litewskiego. Właśnie powrót po 70 latach do Kijowa sławy centrum religijnego Rusi spowodował, że Włodzimierz Olgierdowicz jako godłm na swoich monetach obrał cerkiew, uwieńczoną krzyżem, podnosząc tym samym prestiż swego księstwa. Możliwe że poradził mu to zrobić właśnie Cyprian.

Monety kijowskie z imieniem Włodzimierza Olgierdowicza bito, jak podaje G. Kozubowski, o różnej wadze, cięższe 0,6-0,66g i lekkie 0,25-0,35g, co można wyjaśnić zwykłą inflacją. Te cięższe bito według niego w latach 1370-1380, lekkie w 1390-tych⁸. Obecnie wiemy o znalezieniu prawie 2000 takich monet, co daje podstawę do oceny emisji Włodzimierza Olgierdowicza na dużą skalę.

Trzeba zaznaczyć, że w czasie opracowania monet kijowskich przez G.Kozubowskiego, nie wiadano jeszcze o monetach z legendą „БЕ ПОСОБИ”. O znalezieniu jednej takiej monety zawiadomił J.Kotyk w 2008 roku⁹. Ostatnie badania tych monet, przeprowadzone przez R.Sawwowa, podają już 13 takich monet z wagą 0,38-0,48g¹⁰. R.Sawwow zaznacza że dla emisji 7 monet spośród nich stosowano technologię tatarską, czyli bicie z kawałków spłaszczonego drutu, a reszta 6 monet ma okrągłą formę, co więcej, przypomina europejską praktykę menniczą.

Monety z legendą „БЕ ПОСОБИ” bite z drutu srebrnego (a) i z krążku srebra (b) z artykułu p. Rostysława Sawwowa

Chciałbym poczynić ostrożne przypuszczenie. Analizując różne sposoby techniki menniczej przy biciu monet z legendą „БЕ ПОСОБИ”, można dojść do wniosku, że w mennicy kijowskiej zaszły wówczas jakieś zmiany. Proponuję zwrócić również uwagę, że

8 Козубовский Г., *Находки монет XIV-XVст. на территории Киева*, Киев 1971.

9 Котик Ю., *Нова монета Володимира Ольгердовича* // *Львівські нумізматичні записки*, ч.4-5, Львів 2007-2008.

10 Саввов Р., *Ще раз про денарії Володимира Ольгердовича з написом „Пособи”*. *Львівські нумізматичні записки*, ч. 8-9, Львів 2011-2012.

zmianom tym towarzyszył i sam widok monety. O ile inne typy monet kijowskich bito z imieniem Włodzimierza Olgierdowicza, to monety z legendą „БЕ ПОСОБИ” bito jakby bezimienne. A zatem możliwe, że ich emisja odbywała się w czasie, kiedy po opuszczeniu Kijowa przez Włodzimierza Olgierdowicza władzę w księstwie Witold przekazał Skirgiełło. Książę ten rządził Kijowem z ramienia Witolda od 1393 r. do śmierci w 1397 r. jako namiestnik wielkiego księcia litewskiego i sprawował swoje rządy w księstwie z pewnymi ograniczeniami¹¹. Skirgiełło nie miał prawa suwerennego władcy do bicia monet z własnym imieniem, podobnie jak traktował swoje władanie w Kijowie Włodzimierz Olgierdowicz, który uważał siebie dziedzicem tych ziem z łaski swego ojca Olgierda. Dlatego możemy przypuścić, że monety z ową legendą „БЕ ПОСОБИ” bito w latach 1393-1397, tzn. już po opuszczeniu Kijowa przez Włodzimierza Olgierdowicza*.

**Пропаганда ролі Києва як релігійного центру
на монетах Володимира Ольгердовича в II половині XIVст.
Резюме**

Після перемоги під Синіми Водами у 1362 р. Ольгерд посадив свого сина Володимира на князівський престол у Києві. Деякі дослідники вважають що ще до його правління у Києві випускали примітивні наслідування золотоординських монет. Наступні емісії київських монет з іменем князя на аверсі мають спільний реверс – зображення храму з хрестом посередині і хрестом на куполі. Історичні джерела подають, що внаслідок інтриг у 1300 році київський митрополит виїхав до Володимира, а згодом до Москви. У 1372 році за наполяганням Ольгерда до Києва прибув новий митрополит Кипріян, висвячений у Візантії. Очевидно за його порадою на реверсах монет наносили згадане зображення храму, що може бути свідченням відновлення ролі Києва, як православної метрополії. Такий реверс зберігся і після того, як Вітольд у 1393 році усунув Володимира і віддав Київ Свидригайлові. Кипріян посідав митрополичу кафедру аж до своєї смерті у 1406 році. Тоді випускали у Києві монети з нейтральною легендою аверсу (без імені князя) з написом «Бе Пособи» / Богородице допоможи/ та зображенням храму на реверсі.

¹¹ *История Киева*, т. I, Киев 1982, с. 223.

* Автор składa podziękowanie panom Igorowi Jakowelisowi, Dmitrowi Huleckiemu i Rostisławowi Sawwowu za nadesłanie zdjęć monet kijowskich do ilustracji artykułu.